QISIEN TAŻ-ŻMIEN U TISWIR TAD-DATI

Ta' A.P. VELLA, O.P.

AĦNA l-Maltin biex inqisu ż-żmien ninqdew bil-kelma Almanakk (mill-Għarbi *almenichbiaka*, għadd; jew minn *almenha*, rigal li jingħata fl-ewwel tas-sena), jew bil-kelma Kalendarju (mil-Latin *kalendae*, l-ewwel tax-xahar).

Iż-żmien jitqies jew b'mod *naturali* fi ġranet, xhur u snin, fuq il-mixja tax-xemx, tal-qamar u tal-kwiekeb; jew b'mod *artifiċjali* f'minuti, sigħat, ġimgħat, lustri (lustru = 5 snin), sêkli, ċîkli, perijodi, epoki, eri, indizjoni.

Għal dik li hi ġurnata nsibu tliet modi kif in-nies kienu jqisu t-tul tagħha: (1) Il-Babiloniżi, il-Persjani u s-Sirjani kienu jqisuha minn għodwa għal oħra. (2) Il-Lhud, il-Griegi u ċ-Ċiniżi minn għasar għal ieħor; hekk naqraw fil-ktieb tal-Levitiku, k. 23, v. 32: *A vespera usque ad vesperam celebrabitis sabbata vestra:* Ħarsu l-btajjel tagħkom minn għasar sa għasar. (3) L-Eġizjani u l-Ewropej qisuha l-ġurnata minn nofs il-lejl sa nofs il-lejl.

Il-ġimgħa mhux kulħadd qiesha b'sebat ijiem jew bdieha fl-istess jum. Aħna l-Insara nibdewha l-Ħadd; il-Lhud is-Sibt; il-Musulmani l-Ġimgħa.

Hekk ukoll ix-xahar: S.A. Fabrizius igħidilna illi, billi bejn qamar ġdid u ieħor hemm 29 jum, 12-il siegħa, 44 minuta u 3 sekondi, il-bnedmin qiesu x-xahar min bi 30 jum, min b'31, min b'inqas u min b'iżjed.

Is-sena, fl-aħħarnett, hija t-tul ta' żmien li tieħu d-dinja biex tagħmel dawra sħiħa max-xemx, jiġifieri 365 jum, 5 sigħat, 48 minuta, u xi 45 sekonda. Għall-ewwel is-sena kienu jaqsmuha fi tnejn: is-sajf u x-xitwa; ir-rebbiegħa u l-ħarifa żdiedu wara. Il-Lhud is-sena qasmuha fi 12-il xahar lunari, hekk imsejħa għax kienu jitqiesu fuq it-tibdil tal-qamar; imma billi sabu illi s-sena solari, jiġifieri meqjusa fuq ix-xemx, ma kinetx taqbel sewwa mad-drabi li l-qamar jitbiddel f'sena waħda, wara għadd ta' snin kienu jżidu xahar ieħor. Il-Griegi kienu jqisu s-sena aktarx bħal-Lhud, bix-xhur lunari; iżda billi x-xhur kienu jqisuhom wieħed ta' 30 u l-ieħor ta' 29 jum, u jibqgħu sejrin hekk, ġara li wara kull dawra ta' 8 snin kien ikollhom iżidu xahar ieħor ta' 30 jum.

Ir-Rumani qiesu s-sena bi 304 ijiem biss, li qassmuhom f'10 xhur. Is-sultan Numa ra li dan il-qies kien ħażin, u għalhekk żied xahrejn oħra, Jannar u Frar, u s-sena għaddha bi 355 jum. Ta' warajh sabu li Numa

b'hekk ma kien sewwa xejn, u ssoktaw iżidu xahar ieħor, li semmewh *Mercedonius* jew *Mercedinus,* u s-sena baqgħu jqisuha hekk sa żmien l-imperatur Ġulju Ċesri, jiġifieri sas-sena 46 qabel Kristu, magħrufa fl-istorja Rumana bħala 'is-sena tat-taħwid', għax fiha l-Imperatur, barra x-xahar *Mercedonius,* żied 67 ġurnata oħra biex isewwi l-iżbalji ta' qabel u jirranġa l-kalendarju. It-tiġdid li għamel Ġulju huwa magħruf bħala r-*Riforma Ġuljana.* Huwa ried ukoll illi s-sena jkun fiha 12-il xahar imqassmin hekk: Jannar, Marzu, Settembru u Novembru b'31 jum, u l-oħrajn bi 30, barra minn Frar, li ħallielu 29 jum, u 30 kull erba' snin. Dan it-tqassim ġie mħassar kiesaħ u biered mill-Imperatur Awgustu għaliex ix-xahar ta' Awissu, li jġib ismu, ma kellux 31 jum; imħabba f'hekk ħa jum minn Frar u tah lil Awissu, u, biex ma jaħbtux tliet xhur wara xulxin b'31 jum, Settembru u Novembru għamilhom bi 30, w Ottubru u Diċembru b'31.

Sosigene, l-astronomu ta' Lixandra, li kien il-ħassieb ewlieni tar-Riforma Ġuljana, kien iffissa l-Ekwinozju (jiġifieri dak il-ħin li fih ix-xemx tgħaddi minn fuq l-ekwatur u nhar u lejl ikunu ndaqs) fir-rebbiegħa, u sewwa sew fil-25 ta' Marzu. Iżda billi s-sena kif qiesha hu kienet nieqsa 11-il minuta u 12-il sekonda mis-sena kif għandha tkun tabilħaqq, kull 129 sena skond is-sistema tiegħu kienet tonqos ġurnata. B'hekk insibu illi fi żmien il-Konċilju ta' Niċea (A.D. 325) l-ekwinozju ħabat fit-23 ta' Marzu. Dan l-iżball kien jenħtieġ jissewwa. Għalhekk bosta astronomi bdew jipproponu proġetti ta' riforma oħra. Is-Santi Padri, fil-Konċilji ta' Kostanza (A.D. 1414) u ta' Basilea (A.D. 1436-1439) qanqlu wkoll din il-kwistjoni, iżda ma seħħilhomx jaslu fi ftehim. Il-Papa Sistu IV sejjaħ f'Ruma l-magħruf astronomu Ġwanni Regiomontano, iżda dan miet ftit wara li beda x-xogħol tar-riforma.

Il-Kalendarju Gregorjan

Fil-Konċilji tal-Lateran (A.D. 1517) u ta' Trento (A.D. 1545-63) il-kwistjoni reġgħet kienet mistħarrġa, sakemm il-Papa Girgor XIII sejjaħ f'Ruma l-aqwa astronomi tad-dinja, fosthom id-Dumnikan Injazju Danti u l-Ġiżwita Kristofru Clavio ta' Bamberg. Iżda l-mertu kien tat-tabib Kalabriż Luigi Gilio u ta' ħuh Antonio, li seħħilhom jagħtu lill-Papa l-aħjar soluzjoni għat-tiswija tal-kalendarju. Girgor XIII bagħat kopja tas-suġġerimenti ta' Ġilio lis-slaten, lill-prinċpijiet, lir-repubbliki u lill-universitajiet, u l-proġett ingħoġob mill-biċċa l-kbira. Il-Papa, għalhekk, fl-24 ta' Frar, 1582, ried li f'dik l-istess sena jinqabżu 10 ijiem, u hekk, wara li għadda l-jum 5 ta' Ottubru, in-nies sabet ruħha fil-15 ta' l-istess xahar.

Fil-Kalendarju Gregorjan, li fuqu għadna nimxu sal-lum, is-sena ġiet iffissata bi 365 jum, 5 sigħat u 49 minuta, u kull 4 snin ikun hemm waħda

biżestili (jiġifieri jiżdied jum max-xahar ta' Frar), barra minn meta taħbat A.D. 2000, 4000, 6000, eċċ. L-astronomi ta' dak iż-żmien kienu ta' fehma waħda illi b'din ir-riforma ż-żmien jibda jitqies hekk tajjeb li jridu jgħaddu 4238 sena oħra biex il-ftit minuti żejda li jibqgħu jagħmlu jum sħiħ.*

Il-Kalendarju Gregorjan ma ġiex milqugħ minnufih minn kulħadd. L-ewwel ġnus li ħaddnuh kienu l-artijiet Kattoliċi, bħall-Italja, Franza, Spanja u l-Portugal. Il-Polakki bdew jinqdew bih fl-1586, l-Ungeriżi fl-1587, l-Istati Protestanti Ġermaniżi fl-1699, l-Olanda, id-Danimarka u biċċa kbira mill-Iżvizzra fl-1670, l-Ingilterra fl-1752, u l-Iżvezja fl-1753. Illum l-Ewropa kollha timxi fuqu, barra mill-Greċja u r-Russja li baqgħu marbutin mal-Kalendarju Ġuljan, u għalhekk illum jinstabu 12-il ġurnata wrajna. Irid joqgħod b'għajnejh miftuħa mela l-istoriku, iwissi Stamp fil-ktieb tiegħu *Methods of Chronology,* p. 6, meta jistudja d-dokumenti ta' dawn il-pajjiżi li semmejna, għaliex f'dokumenti miktubin fl-1582, 1700 u 1900 wieħed jista' jiltaqa' ma' differenzi ta' 10, 11, 12 u 13-il jum. Hekk, per eżempju, meta William of Orange telaq mill-Olanda kienu l-11 ta' Novembru 1688, imma meta wasal l-Ingilterra sab li hemmhekk kienu fil-15 ta' Novembru.

Fi żmien ir-Rivoluzjoni Franċiża, ir-Republikani kienu ħarġu b'kalendarju ġdid li beda bit-22 ta' Settembru bħala l-ewwel tas-sena 1792. Ix-xhur kollha kienu ndaqs bi 30 jum kull wieħed, u l-5 jew 6 ijiem li kien jibqa', kienu jgħodduhom wara l-aħħar xahar. Fl-1806 Napuljun Bonaparti neħħa dan il-kalendarju u ried illi s-sena terġa' tibda regolarment fl-1 ta' Jannar.

Wara li kienu stabbiliti l-jiem, il-ġimgħat, ix-xhur u s-snin, kien meħtieġ li għall-istorja ta' kull pajjiż tiġi iffissata data, bidu, żmien, perijodu, era, għall-kronoloġija. Għalhekk insibu illi:

Il-Lhud igħoddu mill-ħolqien tad-dinja:	3761 qabel Kristu
Il-Griegi mil-Logħob ta' l-Olimpijadi:	776 qabel Kristu
Ir-Rumani mit-twaqqif ta' Ruma:	753 qabel Kristu
Il-Babiloniżi, il-Kaldej u l-Eġizjani minn Nabonassar:⊕	747 qabel Kristu

*Il-*League of Nations* fl-1923 u fl-1931, u l-*United Nations* fl-1949-50 ippruvaw jirriformaw dan il-Kalendarju, iżda ma rnexxilhomx. Is-Sena l-oħra il-Kardinal Cicognani, President tal-Kommissjoni preparatorja għall-knejjes tal-Lvant fil-Konċilju Ekumeniku, ippropona wkoll l-istess riforma. Ix-xewqa ġenerali tal-Insara kollha hija li tiġi ffissata l-Festa ta' l-Għid biex hekk il-knejjes tal-Punent u tal-Lvant jersqu iżjed lejn xulxin. Ġie propost li l-Għid jibda jaħbat dejjem fit-8 ta' April.

⊕L-Għarab kienu jgħoddu bħal Lhud, imma f'xi nħawi bħall-Babiloniżi. Illum il-kalendarju tagħhom jibda mill-ħarba ta' Muhammad minn Mekka, 15 ta' Lulju, 622 A.D.

L-Era Nisranija

Billi l-festa tal-Għid għall-bidu qatt ma kienet fissa, Djonisju Esigu għamel lista ta' mitt sena, li kienet tieħu mis-sena 525 A.D. sas-sena 626 A.D., u fiha wera l-jum meta kellu jaħbat il-Għid matul seklu sħiħ. Biex jagħti numru lis-snin li niżżel f'din il-lista, huwa mexa fuq il-kalkolu taż-żmien li kien laħaq għadda mit-Twelid ta' Kristu, u hekk kiteb, per eżempju, is-sena 525 wara Kristu (*Annus Domini, Annus ab Incarnatione Domini, Annus Gratiae*). Għalkemm Djonisju ma kellu ebda ħsieb li jdaħħal dan il-metodu fil-kalendarji, il-lista li għamel tant ingħoġbot lill-kittieba, fosthom il-Ven. S. Beda, li bdew jinqdew biha fl-annali u fil-kitba ta' l-istorja. Hafna bliet ta' l-Italja, kif ukoll Franza fi żmien Pepin u Karlu Manju, inqdew biha wkoll. Il-Papiet bdew jużawha mis-sena 962 A.D. Iżda Spanja u l-Portugal, u xi naħiet ta' Franza t'Isfel, ma daħħluhiex għax kienu u baqgħu jgħoddu s-snin mill-era tal-Viżigoti, li kienet tibda mis-sena 38 qabel Kristu.

Il-Bidu tas-Sena

Problema oħra li niltaqgħu magħha fl-istorja hija dik ta' meta tibda s-sena. Bosta kittieba s-sena kienu jibdewha mill-jum li fih jaħbat l-anniversarju ta' meta Ġesù sar bniedem, u għalhekk is-snin kienu jgħodduhom mill-Inkarnazjoni ta' Kristu, *Ab Incarnatione Domini.* Iżda din l-espressjoni xi wħud kienu japplikawha għal Jum it-Twelid ta' Ġesù (25 ta' Diċembru), oħrajn għat-Tmien Jum fuq it-Twelid (1 ta' Jannar), u oħrajn għal Jum it-Tnissil ta' Ġesù (25 ta' Marzu), festa tal-Lunzjata. L-istoriku Ngliż R.L. Poole jagħtina eżempju fuq l-iżbalji li jistgħu jittieħdu mħabba n-nuqqas ta' qbil fuq il-bidu tas-sena. 'Nissoponu', igħidilna, 'illi turista telaq minn Venezja fl-1 ta' Marzu 1245. Meta wasal Firenze jsib ruħu għadu fl-1244. Jekk wara ftit taż-żmien baqa' sejjer Pisa, sab li hemm kienet diġà bdiet is-sena 1246. Jekk imbagħad dan baqa' tiela' Provenza sab li hemm kienu għadhom fl-1245; u jekk wasal fi Franza qabel il-Għid raġa' sab ruħu fl-1244.'

L-1 ta' Jannar

Sas-Seklu VII wara Kristu d-drawwa ġenerali kienet illi s-sena tinbeda fl-1 ta' Jannar bħas-sena ċivili Rumana. Iżda billi l-Knisja tibda s-sena tagħha minn xi festa kbira tal-Mulej, biex hekk tħoll kull rabta mad-drawwiet pagani, ġara li fiż-żminijiet tan-Nofs, l-Ewropa Kattolika abbandunat l-1 ta' Jannar u bdiet tqiegħed l-ewwel tas-sena fil-Milied jew fil-Lunzjata, kif rajna. Imbagħad fis-seklu XVII reġgħet lura għall-1 ta' Jannar.

Il-Lunzjata

Sa fejn nafu aħna, kienet il-belt ta' Arles fi Franza, fl-aħħar tas-seklu XI, li bdiet tinqeda bil-jum 25 ta' Marzu bħala l-ewwel tas-sena, u bħalha fl-istess żmien għamlu l-Burgandija u l-Italja ta' Fuq; u billi l-belt ta' Pisa' fl-Italja baqgħet tagħmel hekk sa l-1750, dan il-metodu għadu magħruf fl-istorja bħala *Calculus Pisanus*. Iżda, filwaqt li dawn il-bliet li semmejna kienu jibdew is-sena f'Marzu ta' qabel il-Milied, il-belt ta' Firenze, u bliet oħra magħha, kienu jinqdew bil-metodu, magħruf sal-lum bħala *Calculus Florentinus*, li l-istess sena jibdewha f'Marzu ta' wara l-Milied, b'mod li dawn kienu jkunu dejjem sena wara l-oħrajn. U hekk baqa' jsir sa l-1750, meta l-Gran Duka Francesco Stefano ried li s-sena tibda mill-l ta' Jannar. Fuq dan il-*Calculus Florentinus* imxew kemm Sqallija u Malta minn żmien il-Konti Ruġġieru tan-Normandija sas-seklu XVI, kif ukoll l-Ingilterra, li kienet ukoll maħkuma min-Normanni, minn nofs is-seklu XI sa l-1752. Fl-Ingilterra din id-drawwa nqatgħet permezz taċ-*Chesterfield Act*, mgħoddi f'Marzu 1751, li għaraf l-ewwel tas-sena fl-1 ta' Jannar. L-Ingliżi, biex jaħarbu kull tfixkil, għall-ġranet bejn l-1 ta' Jannar u l-25 ta' Marzu bdew jagħtu data doppja; hekk fl-*Official Records* insibu, ngħidu aħna, jum ta' Frar imniżżel bħala 29th February 167$^5/_6$.

Il-Għid il-Kbir

Is-Sultan Filippu Awgustu ta' Franza (1180-1223) daħħal id-drawwa fil-Kanċelleriji Rjali li s-sena tinbeda fil-Għid il-Kbir. Xi wħud li ħaddnu dan il-metodu, magħruf bħala *Mos Gallicanus*, għażlu jibdew is-sena jumejn qabel, jiġifieri f'nhar il-Ġimgħa tal-Ġimgħa l-Kbira, u għalhekk kienu jiktbu *A Passione Domini*. Imma il-*Mos Gallicanus*, għad li xtered xi ftit fl-Olanda u fil-belt ta' Kolonja fil-Ġermanja, qatt ma sar ġenerali, anqas fl-istess Franza.

L-1, l-24 u d-29 ta' Settembru

F'xi dokumenti tas-sekli VIII u IX, li ġejjin l-aktar minn xi pajjiżi Anglo-Sassoni, insibu s-sena mibdija fl-1, jew fl-24, jew fid-29 ta' Settembru, metodu li baqa' limitat ħafna, kemm għat-tul ta' żmien li baqa' jintuża kif ukoll għall-artijiet li nqdew bih.

L-Indizjoni

Nagħalqu billi nagħtu tagħrif fil-qosor dwar xinhi l-*Indizjoni*, jiġifieri ċerta data speċjali li nsibuha mniżżla f'kotra ta' dokumenti Maltin u barranin.

L-Indizjoni hija perijodu kronoloġiku ta' 15-il sena, li beda jintuża minn

żmien l-Imperatur Kostantinu, u sewwasew mis-sena 312 ta' l-Era Nisranija. Is-snin ta' kull perijodu kienu jiġu enumerati progressivament mill-1 sal-15, imbagħad jinbeda perijodu ġdid, mingħajr ma jingħata ebda tagħrif ieħor.

Hafna jaħsbu illi s-sena ta' kull Indizjoni kienet tibda fl-1 ta' Settembru, skond is-sena Biżantina, u għalhekk hija magħrufa bħala Indizjoni Griega jew Kostantinopolitana. Oħrajn huma tal-fehma li kienet tibda fl-24 ta' Settembru, jew fil-Milied, jew fl-1 ta' Jannar. Biex tiddeċiedi jenħtieġ tkun taf id-drawwa partikulari tal-pajjiż jew tal-kittieb.

Biex issib is-sena ta' l-Indizjoni trid tnaqqas 312 mis-sena ta' l-Era Nisranija, u li jibqagħlek tiddividih bi 15; jekk ikun jidħol eżatt, is-sena ta' l-Indizjoni tkun 15, *Indictio decimaquinta;* jekk le, in-numru li jibqa' jurik l-Indizjoni. Per eżempju, għandna dokument bid-data ta' l-1 ta' Novembru 1094: 1094 – 312 = 782; 782 ÷ 15 = 52 u jibqa' 2. Mela l-Indizjoni tas-sena 1094 hija 2: *Indictio secunda.*

Għeluq

Dan kollu jenħtieġlu jżomm quddiem għajnejh l-istoriku meta jkun irid jagħti s-sena preċiża ta' ġrajjiet importanti, testment notarili, għoti ta' privileġġi jew grazzi minn papiet, slaten u Kbarat oħrajn, li d-dokomenti tagħhom insibuhom imħarsin b'għożża kbira fl-Arkivji ta' kull pajjiż.

BIBLIOGRAFIJA

P. DURRIEU, *Les Archives angevines de Naples,* 'Commencement de l'annèe', Paris, 1886, p. 197.

R. LANE POOLE, *Medieval reckonings of time,* S.P.C.K., 'Helps for students of History', London 1921,

A.F. POLLARD, 'New Year's day and leap year in English History', *English Historical Review,* Vol. XXXIX (1924), pp. 497-510.

J.B. DARBLADE, *Calendrier et Comput,* Collège Patriarcal Grec – Catholique, Le Caire, Al-Maaref Press, 1942.

C.R. CHENEY, *Handbook of Dates for students of English History,* London 1945.

A. CAPPELLI, *Cronologia, cronografia e calendario perpetuo,* 'Manuali Hoepli' series, Milano 1952.